

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Anny Malisz pt.: *Stereotypizacja płciowa uczniów przez nauczycielki. Polsko-słowackie studium porównawcze*, przygotowanej pod kierunkiem naukowym doc. Mgr. Mariany Sirotovej, PhD przy wsparciu promotora pomocniczego dr Estery Twardowskiej-Staszek

Przedłożona do recenzji praca liczy 243 strony i jest opracowaniem o charakterze empirycznym, dotyczącym różnic w stereotypizacji płciowej między nauczycielkami słowackimi i polskimi.

Szczególnego znaczenia nabiera problematyka poruszana w rozprawie w sytuacji zmian kulturowych definicji kobiecości i (nieznacznie) męskości, które związane są z rozwojem świadomości społecznej, dotyczącej nierównego traktowania kobiet i mężczyzn w różnych sytuacjach społecznych i zawodowych. Stereotypowe przekonania ciążą na codziennej egzystencji człowieka. Nie bez znaczenia jest też tu rozwój nauk społecznych w obszarze funkcjonowania człowieka w różnych rolach.

Stąd temat dysertacji dotyczący stereotypizacji płciowej uczniów przez nauczycielki w Polsce i Słowacji jest szczególnie aktualny i trafnie dobrany a podejmowane przez Autorkę badania uznają za istotne zarówno z punktu widzenia zmian społecznych, jak edukacyjnych.

Za pozytywna ocena recenzowanej pracy przemawia:

- podjęcie ważnej społecznie problematyki stereotypizacji płciowej uczniów przez nauczycielki w Polsce i Słowacji;
- wykorzystanie dla opisanie zależności teorii społeczno-poznawczej rozwoju ról płciowych Alberta Bandury i Kay Bussey;
- przeprowadzenie badań porównawczych uwzględniających różnice w kształceniu nauczycieli w Polsce na Słowacji;
- wykorzystanie badań teoretyczno-eksploracyjnych w schemacie porównawczym;
- zgromadzenie literatury przedmiotu, zarówno polsko-, jak i słowacko)ęzycznej oraz w języku angielskim, liczącej 264 pozycje. Trafne jej wykorzystanie w pracy i rzetelne opracowanie bibliograficzne.

Oceniając rozprawę doktorską, najpierw odniosę się do kwestii ogólnych - wartości podjętego tematu oraz struktury treści, a w dalszej części skupię się na zagadnieniach

szczegółowych oraz sformułowaniu konkluzji końcowej.

Struktura pracy oraz teoretyczne podstawy badań

Przedstawione zagadnienia stanowią w strukturze pracy w miarę uporządkowany układ, zgodny z opracowaniami o charakterze empirycznym, wyróżniającymi część teoretyczną, metodologiczną i empiryczną. Przedłożona do oceny rozprawa opracowana w sposób poprawny i typowy dla tego typu prac, składa się ze wstępu (ss. 4-10), pięciu rozdziałów merytorycznych (ss. 11-206), zakończenia (ss. 207-210), bibliografii liczącej 264 pozycje (ss. 211-230); spisu tabel (s. 231) oraz aneksu zawierającego polską i słowacką wersję kwestionariusza stereotypizacji uczniowskiej (ss. 232-243).

Praca stanowi spójną, zamkniętą całość, wskazującą na poprawność z jaką Autorka posługuje się zarówno literaturą fachową, jak i poprawnie opisuje i wyjaśnia uzyskane wyniki badań własnych. Układ jest w miarę logiczny i komplementarny. Ze względu na porównawczy charakter pracy pewnością warto byłoby wzbogacić strukturę o obszerne streszczenie pracy w języku słowackim.

Trzy pierwsze rozdziały: I. *Stereotypizacja płciowa - pojęcia, terminy, formy* II. *Udział szkoły w tworzeniu stereotypów rodzajowych wobec uczniów i uczennic - rola nauczyciela w tym procesie* III. *Socjalizacja kobiet na Słowacji i w Polsce, system kształcenia nauczycieli oraz problematyka równości płci w praktyce kształcenia*, składają się na część teoretyczną pracy.

W pierwszym rozdziale dokonany został przegląd literatury, skoncentrowany wokół kluczowych pojęć pracy: stereotypu i stereotypizacji. Stereotypy płci zawierają aspekty powinnościowe bycia kobietą i mężczyzną oraz w sposób jawny lub ukryty są obecne w życiu społecznym. Autorzy licznych badań wskazują, że stereotypy związane z płcią w znacznym stopniu wyznaczają kierunek i/lub ograniczają swobodny rozwój ludzi dorosłych^{2 3}. Stereotypowe przekonania - w sytuacji ich wcielania w postaci roli - mogą stać się źródłem poważnych konfliktów intrapsychicznych oraz interpersonalnych⁴. Stąd podejmowana problematyka ma szczególne znaczenie, a zdefiniowanie podstawowych pojęć jest słusznym zabiegiem wprowadzającym do dalszych analiz.

Autorka rozpoczyna od rozważań dotyczących płci i rodzaju, z akcentem położonym na

¹ S.L. Bem: *Męskość. Kobiecość. O różnicach-wynikających z płci*. Gdańsk 2000, GWP; E. Mandal: *Podmiotowe 3 interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*. Katowice 2000, Wydawnictwo UŚ.

⁴ U. Beck: *Społeczeństwo ryzyka. Drodze do innej nowoczesności*. Warszawa 2004, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

społeczno-kulturowe konteksty różnic między płciami i przypisywanymi zadaniami w ich obrębie. Odwołuje się do badań obalających tezę o zróżnicowaniu wynikającym z męskich i kobiecych osobowości, rzutujących na usposobienie człowieka i pełnione role. Przywołuje również określenie gender, wskazując, że pojęcie to związane jest z kulturowym, społecznym i psychologicznym wymiarem znaczenia, jakie narzucane jest ludziom w kontekście ich płci biologicznej (s. 16). Słusznie mgr Anna Malisz zwraca uwagę, że szczególnego znaczenia nabiera kwestia przekazów edukacyjnych odnoszących się do płciowości. Sposób prezentowania oczekiwanego wzorca mężczyzny i kobiety, przypisywanie określonych ról społeczno-kulturowych, zakresu i sposobu realizowania zadań życiowych. To wszystko znajduje swoje odniesienia - ukryte bądź mniej lub bardziej jawne - w programach edukacyjnych, podręcznikach, zachowaniu nauczycieli, a ma swoje źródło w kulturowych wzorcach ról płciowych. Sposób kształcenia powinien w tym zakresie ulec zmianie, zgadzam się z tezą J. Ostrouch-Kamińskiej, która podkreśla, że edukacja zgodna ze stereotypowym podziałem ról i zadań, w kontekście wymagań stawianych we współczesnym świecie, w tym rynku pracy, przestaje być dla dzieci i młodzieży atrakcyjna czy wręcz adekwatna do świata, w którym na co dzień funkcjonują⁵.

Autorka uwzględniła wśród analizowanych pojęć również: rolę społeczną, płęć i rolę płciową. Więcej uwagi poświęciła kształtowaniu się indywidualnej roli płciowej z analizą społecznych nakazów roli (zawartych w stereotypach płciowych i wzorcach ról, które w danej kulturze wyznaczają oczekiwania społeczne wobec kobiet i mężczyzn), ułatwień i dylematów a także niejasności związanych z rolą, w tym wewnętrznej niespójności roli (w sytuacji łączenia stereotypowych cech odnoszących się do męskości lub kobiecości do nieadekwatnych wymagań roli). Wśród innych trudności roli płciowej wskazała niezgodność pełnionej roli z innymi rolami i trudności psychologicznych, związanych z ryzykiem poniesienia określonych kosztów psychicznych.

W kolejnych podrozdziałach Autorka dokonała analizy pojęcia stereotyp, przedstawiła proces powstawania, wskazała ich cechy i funkcje oraz opisała pojęcie uprzedzenia, używanego często zamiennie ze stereotypami. W rozdziale zostały również w sposób syntetyczny przedstawione nurty badań nad stereotypami.

Od podrozdziału 1.8 Autorka przechodzi do rozważań dotyczących stereotypów płciowych, opisuje między innymi interpersonalne i intrapersonalne konsekwencje jakich może doświadczać jednostka w związku ze stereotypami dotyczącymi płci (ss. 60-61) oraz zjawiska

⁵ J. Ostrouch-Kamińska: *Partnerstwo w relacji małżeńskiej jako współczesna wartość wychowania*. „Problemy Wczesnej Edukacji”, 2016, nr 2, s. 118.

Kultu prawdziwej kobiecości i Męskiego modelu tożsamości - jako jaskrawe przykłady stereotypów płci (s. 64). Stereotypy płci są definiowane jako powszechne sądy na temat istnienia cech oraz zachowań, które są typowe dla przedstawicieli grup płciowych⁶. Najczęściej takie sądy są budowane na bazie przeciwieństw, co jest efektem istnienia tylko dwóch grup płci metrykalnych i wyrazistego kontrastu: kobiety vs. mężczyźni.

Podrozdział 1.9: *Stereotyp jako treść oddziaływania socjalizacyjnego. Czynniki i mechanizmy socjalizacji w zakresie ról płciowych* jest istotny ze względu na swoiste wprowadzenie w problematykę szkoły jako miejsca socjalizacji. Szkoda, że Autorka bardzo pobieżnie zwróciła uwagę na to zagadnienie, wykorzystując tu już zdecydowanie literaturę klasyczną i w bardzo ograniczonym wymiarze.

Ze względu na podejmowaną problematykę badawczą i analizę relacji nauczyciel-uczeń Doktorantka trafnie uwzględniła zagadnienie wpływu języka na przyswajanie roli płciowej. Język jest bowiem kluczowym czynnikiem związanym z przekazywaniem informacji, definiowania, ale również przekazywania i utrzymywania stereotypów⁷.

Istotny dla dalszych analiz jest szczególnie ostatni podrozdział: *Problematyka stereotypizacji płciowej w świetle teorii społeczno-poznawczej rozwoju ról płciowych Alberta Bandury i Kay Bussey* - jest to bowiem (zgodnie z tytułem) punkt wyjścia do badań własnych. Teoria ta jest nastawiona na interpretację rzeczywistości w kontekście społecznej presji i reakcji na nie, opartą na mechanizmach uczenia się. Zakłada ona, że zależności między wszystkimi mechanizmami wzmacniającymi stereotypy (takimi jak między innymi: wzmocnienia, procesy motywacyjne, stopień stratyfikacji i segregacji płci) mogą być różne w różnych grupach społecznych.

Rozdział II: *Udział szkoły w tworzeniu stereotypów rodzajowych wobec uczniów i uczennic — rola nauczyciela w tym procesie* zawiera pięć podrozdziałów.

Szkoła, jest bez wątpienia jedną z ważniejszych instytucji w życiu niemal każdego człowieka. Wpływa na postrzeganie świata, aspiracje i orientacje życiowe, osiąganą pozycję w społeczeństwie⁸. To przestrzeń, w której jednostki podlegają socjalizacji i kształtowaniu własnych biografii⁹. To tu następuje identyfikacja dziecka z terytorium i grupą społeczną, zarówno nauczycielami, uczniami, jak i pozostałą kadrami pracującą w szkole, i rodzicami, którzy w tej przestrzeni są obecni. To tu stawia pytania „kim jestem” i buduje tożsamość rozumianą

⁶ L. Brannon: *Psychologia rodzaju*. Gdańsk 2002, GWP; T. D. Nelson: *Psychologia uprzedzeń*. Gdańsk 2003, GWP.

⁷ Tu warto było sięgnąć na przykład do prac: *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*. Lublin 2005; A. Rejter: *Płeć - język - kultura*. Katowice 2013, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego czy D. Pankowska: *Kwestia płci i rodzaju — „nieobecny dyskurs” w kształceniu nauczycieli*. „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2014, nr 19.

⁸ P. A. Sorokin: *Ruchliwość społeczna*. Warszawa 2009, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.

⁹ P. Mikiewicz: *Socjologia edukacji. Teorie, koncepcje, pojęcia*. Warszawa 2017, PWN.

jako „(...) indywidualne przekonania, zainteresowania, potrzeby, motywy, wartości, sposoby myślenia, kryteria oceny”¹⁰. Stąd szczególnego znaczenia nabierają przytoczone przez mgr A. Malisz (s. 30) słowa E. Byme'a: „(...) najważniejszą indywidualną edukacyjną szansą życiową, jaką ma dziecko, gdy wspina się po drabinie edukacyjnej, jest najprawdopodobniej, jakość i wizja - lub też ograniczenia - nauczycieli”¹¹. Sandra L. Bem zwraca uwagę, że „nierówności płci są generowane nie tyle przez istniejące różnice biologiczne i kulturowe między mężczyznami i kobietami, co przez sposób ich interpretowania i wykorzystywania w różnych instytucjach społecznych (rodzinie, systemie prawnym, edukacyjnym, rynku pracy). Organizacja życia społecznego powinna się zmienić tak, aby potrzeby obu płci były traktowane jako jednakowo ważne, a warunki funkcjonowania kobiet i mężczyzn zapewniały im możliwość pełnego rozwoju. Taki stan rzeczy możliwy byłby przy depolaryzacji rodzaju, czyli stanu, w którym pojęcie płci i wynikających z niej różnic odnosiłoby się jedynie do biologicznego wymiaru życia”¹².

Autorka po krótkim wprowadzeniu dotyczącym roli szkoły i nauczycieli w procesie tworzenia stereotypów płciowych omówiła: *Stereotypy płciowe w edukacji w interakcjach nauczyciel - uczeń*. Doktorantka przywołała rezultaty eksperymentu Jane Elliot (z końca lat 60.), Philipa Zimbardo, a także odwołała się do stereotypowego podejścia do edukacji chłopców i dziewcząt. Opisała między innymi badania realizowane przez M. Falkiewicz-Szult oraz K. Gawlicz. Szkoda, że nie sięgnęła tu do badań i tekstów K. Konarzewskiego, które wprawdzie były już prowadzone i opracowywane dawno (koniec lat 80.), ale są istotne ze względu na prezentowane wnioski. Książkę „Problemy i schematy”¹³ wprowadzam jako obowiązkową lekturę na zajęciach dla przyszłych i obecnych nauczycieli, właśnie ze względu na pokazane przez Autora schematy w ocenianiu i stawianiu zadań (w tym schemat płci) stosowane przez nauczycielki w szkole. Tekst stanowi świetną podstawę do dyskusji na temat funkcjonujących nauczycielskich schematów uczniów i związanych z tym sposobów oceniania, kształtowania relacji czy w efekcie budowania poczucia wartości przez uczniów.

Jak zauważa A. Malisz na początku kolejnego podrozdziału: „Sposób wypowiedziania się nauczycielek, ich analiza tekstów zawartych w podręcznikach szkolnych oraz osobisty światopogląd wpływają na kształtowanie się w umysłach uczniów obrazu płci” (s. 113). Jest to również niezwykle istotne dla kształtowania się obrazu samego siebie i własnej tożsamości

¹⁰ A. Brzezińska: *Jak skutecznie wspomagać rozwój?* W: A. I. Brzezińska (red.). *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*. Gdańsk 2005, GWP.

¹¹ E. Byme: *Women and Education*. London 1978.

¹² D. Pankowska: *Wychowanie a role płciowe*. Gdańsk 2005, GWP, ss. 157-158.

¹³ K. Konarzewski: *Problemy i schematy. Pierwszy rok nauki szkolnej dziecka*. Warszawa, Wydawnictwo Żak; K. Konarzewski: *Inwentarz ról płciowych*. Warszawa 1989 (niepublikowany raport).

uczniów. S. L. Bem nawiązuje w swojej koncepcji do zagadnienia tożsamości społeczno-kulturowej płci, czyli płci kulturowej. Podkreśla znaczenie stawiania pytań, które pozwalają na określenie tożsamości. Jednostka odpowiada na pytania: kim jest? w jaki sposób funkcjonuje w społeczeństwie? jakie są jej relacje z innymi osobami? Jeżeli odpowiedzi są zadowalające, motywuje ją to i dowartościowuje, pozwala określić własną tożsamość i dać poczucie spójności¹⁴ - niewątpliwie nauczyciele, i ich oczekiwania w stosunku do uczniów, są tu niezwykle ważne.

W podrozdziale 2.3: *Częstotliwość i rodzaj kontaktu z dziewczynkami i chłopcami* Doktorantka pokazuje zmianę w sposobie komunikowania się nauczycieli z dziewczynkami i chłopcami na lekcjach, odwołując się do nieco nowszych badań (z początku XXI wieku) wskazując na bardziej korzystny stosunek czasu przeznaczanego na kontakty z dziewczynkami niż miało to miejsce w latach 70. i 80. poprzedniego wieku (z zasady 2/3 komunikatów kierowanych do chłopców na rzecz 44% do 56% czasu im poświęcanego w badaniach późniejszych). W dalszym ciągu nauczyciele odtwarzają nierówności rodzajowe, co dotyka w sposób szczególny dziewcząt, a co jest właśnie efektem posługiwania się w sposób bezrefleksyjny schematami przez nauczycieli. Kolejny podrozdział również związany jest ze sposobem komunikowania się nauczycieli z uczniami, ale tu akcent został położony na kwestię zachowań dyscyplinujących stosowanych wobec dzieci, w tym mających na celu utrwalanie czy wręcz kształtowanie pożądanego wzorca dziewczynki. Rozdział drugi zamykają zagadnienia dotyczące - jak wskazuje tytuł podrozdziału - strategii nauczania. Przy czym Autorka koncentruje się tu nie tyle na samym procesie nauczania (co sugeruje tytuł) związanym z doborem metod, treści czy środków dydaktycznych co raczej do podejścia nauczycieli do predyspozycji uczniów w zakresie kierunku kształcenia ze względu na płeć. Mamy tu też treści dotyczące osiągniętych wyników przez chłopców i dziewczęta w badaniach PISA - co bez powiązania z podejmowanymi zagadnieniami przez Autorkę (choćby na zasadzie pokazania faktów w odniesieniu do stereotypów) rodzi wrażenie braku spójności przedstawionych treści.

Rozdział III: *Polscy i słowaccy nauczyciele — analiza porównawcza* składa się z trzech części. Doktorantka rozpoczyna od analizy porównawczej socjalizacji kobiet na Słowacji i w Polsce. Autorka przyjęła, że kontekst kulturowo-społeczny, a dokładnie „doświadczenia socjalizacyjne Polek i Słowaczek będą stanowiły czynnik modyfikujący ich tendencję do stereotypizowania uczniów, które przejawiać będą w pracy zawodowej” (ss. 131-132). Doktorantka w rozdziale w skrócony sposób przedstawiła zagadnienie rozumienia w obu krajach równości płci, zapisy dotyczące równości płci w przepisach prawa krajowego, a także badania

¹⁴ D. Pankowska: *Wychowanie a role płciowe...*, s. 19.

opinii społecznej na temat stereotypów dotyczących kobiet i mężczyzn, spostrzegania kobiet i mężczyzn w kontekście zadań życiowych, ról społecznych i doświadczania nierówności. W przypadku Słowacji Autorka dokonała próby analizy historycznej z uwzględnieniem odniesień aż do XVIII wieku. Uważam, że zabieg taki miałby sens, gdyby Doktorantka chciała nakreślić historyczne uwarunkowania sytuacji kobiet w Polsce i na Słowacji - przy czym taka „głęboka” retrospekcja wymagałaby z pewnością odmiennego potraktowania sytuacji kobiet w Polsce z uwzględnieniem podziału terytorialnego na zabory. Czytając rozdział można odnieść wrażenie przypadkowości wplatania niektórych zagadnień - być może ze względu na dostęp do literatury. Z pewnością, gdyby mgr A. Malisz trzymała się klucza merytorycznego w opisie i w sposób porównawczy przedstawiała by poszczególne zagadnienia dotyczące rozwiązań prawnych czy sposobów spostrzegania pewnych zagadnień w Polsce i na Słowacji rozdział byłby bardziej czytelny. W tekście Autorka niepoprawnie posługuje się określeniem „grupa badawcza” w odniesieniu do grupy badanej (s. 133).

W podrozdziale drugim: *System kształcenia nauczycieli w Polsce i na Słowacji* Autorka wskazuje, że dokonuje porównania systemów kształcenia nauczycieli w Polsce i na Słowacji, i dokonuje porównania modułów przedmiotów psychologiczno-pedagogicznych w poszczególnych systemach kształcenia (s. 153). Przedmiotem analizy były standardy kształcenia sprzed 10 lat (Dz.U.2012, poz. 131) - co Autorka uzasadnia stażem pracy badanych nauczycieli. Uwzględniając jednak okres przygotowywania dysertacji na pewno możliwe było wykorzystanie w tym celu i porównanie zmian, np. *Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 r. w sprawie standardu kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela* (Dz.U. 2019 poz. 1450). Zabrakło też odniesień do zmian, które zostały wprowadzone w systemie kształcenia nauczycieli w Polsce w ostatnich latach - zwłaszcza w sytuacji przygotowywania do zawodu nauczycieli dzieci najmłodszych. Brakuje też adekwatnych dokumentów po stronie Słowackiej, które też są ogólnie dostępne¹⁵. Mamy w to miejsce informacje - bez właściwych przypisów - jak te działania są wdrażane na poszczególnych, subiektywnie dobranych (nie mamy wskazania dlaczego właśnie tych) Uniwersytetach. Z pewnością ten rozdział jest najslabiej przygotowanym w części teoretycznej - a powinien być atutem wskazującym na zasadność uwzględnienia różnic w kształceniu nauczycieli jako tych, które są istotne, o czym pisała Doktorantka we Wstępie: „Wysoki standard studiów nauczycielskich może sprzyjać osłabianiu lub eliminacji tendencji do

¹⁵ *O pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov:* https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2019/138/vyhlasene_znenie.htmI (zapis w :38/2019 z. z.); *Vyhlaška č. 1/2020 Z. z. Vyhlaška Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky o kvalifikačných predpokladoch pedagogických zamestnancov a odborných zamestnancov:* <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2020/1/>

stereotypizacji płciowej uczniów” (s. 8).

Część teoretyczną zamyka podrozdział: *Problematyka równości płci w praktyce kształcenia nauczycieli*, w którym przedstawione zostały odniesienia do aktów prawnych w obu krajach - jak zaznaczyła we wprowadzeniu do podrozdziału Autorka, są to dokumenty: „określające model i plan kształcenia nauczycieli, treści programowe czy szczegółowe efekty kształcenia, stanowią narzędzie wzmacniające nauczycielską świadomość dotyczącą implikacji istnienia płci społeczno-kulturowej, funkcjonowania systemu ról rodzajowych, ich skutków społecznych i rodzajowych” (s. 158). Doktorantka przywołuje podstawowe akty prawne, które obowiązywały, bądź obowiązują w Polsce i na Słowacji i wskazuje na ich osadzenie w przywoływanych Ustawach (działanie to jest jednak wybiórcze). Więcej uwagi poświęcone zostało - zgodnie z założeniami przedstawionymi we wcześniejszym podrozdziale Rozporządzeniu z 2012 roku. W tekście Autorka pisze o krótkim, bo zaledwie dwuletnim, okresie, gdy za sprawą *Rozporządzenia* Ministra Edukacji były wprowadzone zapisy dotyczące działań anty dyskryminujących - warto tu wspomnieć, że minister Joanna Kluzik-Rostkowska - za urzędowania której zapis był wprowadzony - wcześniej próbowała wprowadzić w kształceniu uczniów zmiany związane z wprowadzeniem do szkół różnych ścieżek edukacyjnych dotyczących seksualności człowieka (Minister chciała pogodzić odmienne światopoglądy rodziców w tym zakresie, tak by były wprowadzane różne modele lekcji na temat seksualności człowieka). Propozycja minister wzbudziła wiele kontrowersji w środowiskach konserwatywnych, powiązanych z kościołem katolickim. W odpowiedzi na propozycję Polska Federacja Ruchów Obrony Życia wystosowała list, w którym sprzeciwili się wprowadzaniu zmian w sposobie prowadzenia w szkole zagadnień edukacji seksualnej. Podkreślili, że w dalszym ciągu powinna być ona prowadzona według podstawy programowej ukazującej rodzinę opartą na małżeństwie mężczyzny i kobiety, co jest zgodne z art. 18 Konstytucji RP oraz wskazującej na znaczenie wstrzemięźliwości seksualnej przed ślubem.

Reasumując: Treści zaprezentowane w części teoretycznej zostały dobrane i zanalizowane w większości podrozdziałów poprawnie. Ich dobór jest warunkowany tematem pracy i problematyką badawczą. Tytuły rozdziałów i większości podrozdziałów sformułowane prawidłowo. Mieszczą się w ogólnej koncepcji pracy. Autorka wykorzystała do przygotowania części teoretycznej zarówno źródła polsko-, jak i słowacko-, i anglojęzyczne. Szkoda, że Doktorantka nie sięgnęła do oryginalnych prac, np. Konarzewskiego (w pracy przywoływanego pośrednio) i wzbogaciła literatury dotyczącej socjalizacji o nowsze źródła - te do których Autorka sięgnęła to teksty sprzed niemal 30 (najnowszy) i więcej lat. W zakresie struktury

zalecałabym zmianę kolejności podrozdziałów w I rozdziale - uspołnilioby to pracę tematycznie. Uważam, że warto byłoby zacząć od zagadnień ogólnych dotyczących stereotypów (obecny podrozdział 1.2: *Czym są stereotypy*), natomiast wprowadzenie zawarte w podrozdziale 1.1 „ułożyć” przed obecnym podrozdziałem 1.8 (Stereotypy płciowe). Wówczas faktycznie podrozdział (obecny) 1.1 stałby się tytułowym punktem wyjścia do rozważań o stereotypizacji płciowej. Autorka w moim przekonaniu dokonuje nadinterpretacji związanej z określeniem wysokiego standardu kształcenia nauczycieli na Słowacji w porównaniu z Polską. Przedstawione analizy nie uprawniają do takich wniosków. Przede wszystkim nie mamy porównywalnych dokumentów analizowanych w rozdziale 3.2, brakuje analizy ilościowej i jakościowej umożliwiającej taką ocenę.

W tekście są literówki w przypisach, np. błędny zapis nazwiska: Giza-Poleszczuk

Założenia metodologiczne badań własnych oraz prezentacja i interpretacja wyników badań

Założenia metodologiczne badań własnych Doktorantka prezentuje w czwartym rozdziale rozprawy zatytułowanym: *Metodologiczne aspekty badań nad tendencją do stereotypizacji płciowej uczniów*. Autorka rozpoczęła od problematyzacji pola badania i wyłoniła w tym celu cztery obszary, w których stereotypizacja ma miejsce: zachowania dyscyplinujące stosowane wobec dzieci, rodzaj kontaktu nauczyciela z dziewczynkami i chłopcami, strategię nauczania stosowaną przez nauczyciela oraz oczekiwane wzorce zachowań wśród dzieci. Kategorie te były opisane w kontekście teorii społeczno-poznawczej rozwoju ról płciowych Alberta Bandury i Kay Bussey, ze względu na możliwość opisanie i wyjaśnienia mechanizmów działania stereotypów, jako czynników rozwoju roli płciowej, i zachowań związanych z płcią.

Po raz kolejny pojawia się tu pytanie: Co doktorantka rozumie przez strategię nauczania? Nie wyjaśniono tego w rozdziale teoretycznym - wskazywałam na różnicę rozumienia pojęcia sensu sticte dydaktycznego z tym co było przedstawione w opisie w podrozdziale 2.5. Brak poprawnego zdefiniowania pojęcia ma swoje konsekwencje w sposobie ujmowania go w badaniach i podważa tą część realizowanego projektu badawczego. Z opisu przedstawionego w podrozdziale 4.5 wynika, że przedmiotem zainteresowania było tu: „centrum nauczycielskiej uwagi” (s. 173).

W podrozdziale 4.2 mgr A. Malisz dokonała operacjonalizacji pola badań. Sformułowała problem główny: *Jakie są różnice w średnich wynikach testu stereotypizacji płciowej pomiędzy grupą polskich i słowackich nauczycielek objętych badaniem?* Czego następstwem było skonstruowanie narzędzia pomiarowego do zidentyfikowania stereotypizacji badanych osób.

W dalszej części rozdziału metodologicznego została przedstawiona metoda analizy danych oraz standaryzacja autorskiego testu stereotypizacji płciowej. Doktorantka przygotowała 12 twierdzeń, które zawierały wskaźniki tendencji do stereotypizacji płciowej przez nauczycielki.

W odniesieniu do przygotowanej części metodologicznej oraz opisu i wyjaśnienia uzyskanych wyników badań rodzi się szereg pytań: Autorka nie dookreśliła co jest celem prowadzonych badań. Wątpliwości budzi również sposób prezentacji doboru próbek badawczych. Co było podstawą do wyłonienia akurat tych 133 osób z każdego kraju? Jaki był klucz losowania - czy wszystkie szkoły podstawowe z wymienionych województw? Do ilu zatem szkół dotarła Doktorantka uwzględniając zapis o „indywidualnym docieraniu do respondentów”? Jest zawarta informacja o indywidualnym docieraniu do nauczycieli - jaki był zatem odzew? Ile osób odmówiło udziału? Biorąc pod uwagę problematykę trudno przyjąć, że losowo wybrani nauczyciele w 100% wyrazili zgodę na branie udziału w badaniach. Jaki był dokładny rozkład w obrębie stażu pracy? (mamy przedstawione informacje wybiórcze) Jakie jest uzasadnienie merytoryczne „podziału stażu” na okresy po 10 lat? Ze względu na podejmowane zadania zawodowe i proces wchodzenia w zawód - zwłaszcza tych pierwszych 10 lat wydaje się być nie uzasadnione. Przyjmuje się, że proces wchodzenia z zawód to około 5 lat - odpowiadających mniej więcej uzyskaniu w polskich szkołach dwóch pierwszych stopni awansu zawodowego.

Przy wyjaśnianiu wyników badań i próbie osadzenia ich w kontekście różnic kulturowych wydaje się zasadne by wśród zmiennych niezależnych wyróżnić miejsce pracy nauczycieli - tym bardziej, że w metryczce takie dane są (Aneks, załączniki 1, 2). Sądzę, że to właśnie tu mogłyby się pojawić największe różnice w wypowiedziach badanych - zarówno po stronie polskiej, jak i słowackiej. Zwłaszcza na terenach opisywanych jako kultywujących wartości i wzorce tradycyjne - inaczej bowiem funkcjonuje społeczność wsi np. w okolicach Krakowa czy Bratysławy, a inaczej w rejonach oddalonych od dużych centrów miejskich, jak np. Bukowiny Tatrzańskiej czy Studienki.

W tej części ponownie Doktorantka myli pojęcie grupy badanej z grupą badawczą.

Czytając część empiryczną pracy trudno pozbyć się wrażenia dokonywania przez Autorkę nadinterpretacji - wychodzenia - przy próbie wyjaśnienia wyników badań - poza badany obszar, co oddaj e choćby fragment: „Biorąc pod uwagę powyższe założenia, można domniemywać, że stereotypizacja płciowa przejawiana przez nauczycielki jest wynikiem braku krytycznego stosunku do własnej wiedzy i umiejętności zawodowych wynikających z niewielkiego stażu pracy” (s. 200). Pierwsza wątpliwość rodzi się w odniesieniu do „niewielkiego stażu pracy” -

biorąc pod uwagę przyjęte kryteria podziału trudno orzec co to oznacza i ilu osób dotyczy, tym bardziej, że wśród nauczycielek na Słowacji dominowały osoby zatrudnione dłużej niż 10 lat. Kolejna to kwestia „braku krytycznego stosunku do własnej wiedzy” - co nie podlegało badaniom, podobnie jak ocena przez badanych umiejętności zawodowych.

W kontekście prezentowanych opisów i wyjaśnieni uzyskanych danych (s. 202) wydawałoby się zasadne by uwzględnić wśród zmiennych nauczany przedmiot. Na jakiej bowiem podstawie Autorka pisze: „Paradoksem pozostaje tym samym fakt prowadzenia przez nie wykładów z przedmiotu i tym samym realizacja zawodowa w dziedzinie, którą postrzegają, jako istotną zawodowo dla mężczyzn”. Skąd Pani mgr A. Malisz wie jak odpowiadały nauczycielki uczące przedmiotów „ścisłych” skoro nie było takich wskazań w kwestionariuszu?

Po zapoznaniu się z załącznikami mam jeszcze pytanie dotyczące metryczki - jakie jest uzasadnienie merytoryczne umieszczania tam stanu cywilnego i dzietności badanych - skoro nie było to nigdzie elementem wskazywanym jako istotnym w badaniach? Mamy być może do czynienia z niewykorzystanym potencjałem wyników badań, które mogłyby być interesujące przy wykorzystaniu tych nieuwzględnionych zmiennych.

Konkluzja

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Anny Malisz pt. *Stereotypizacja płciowa uczniów przez nauczycielki. Polsko-słowackie studium porównawcze*, to studium interdyscyplinarne. Analiza dobranej literatury, jej interpretacja, a także przedstawione w pracy wyjaśnienia i opisy zgromadzonych w trakcie przeprowadzonych badań danych stanowią podstawę do pozytywnej oceny rozprawy.

Tekst spełnia również wymogi dotyczące kompetencji pisarstwa naukowego. Autorka pracy wykazuje zarówno umiejętność podejścia analitycznego, jak i podejścia syntezy w doborze i interpretacji treści badawczych.

Mimo sformułowanych uwag - rozprawę oceniam pozytywnie. Uważam, że rozprawa to cenne źródło informacji dla badaczy i praktyków zainteresowanych poruszaną w pracy problematyką i może stać się inspiracją do dalszych badań w tym obszarze tak istotnym w wymiarze społecznym i edukacyjnym.

Stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Anny Malisz pt. *Stereotypizacja płciowa uczniów przez nauczycielki. Polsko-słowackie studium porównawcze*, przygotowanej pod kierunkiem naukowym doc. Mgr, Mariany Sirotowej przy wsparciu promotora pomocniczego dr Estery Twardowskiej-Staszek spełnia wymagania stawiane w *Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym z dnia 14 maja 2003 roku* (tekst jedn.: Dz. U. z 2017 r., poz. 1789) i wnoszę o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

